

José Saramago: «Abans escrivia per no morir, ara escric per comprendre»

L'escriptor diu que «és una ingenuïtat pensar que la literatura serveix per canviar el món»

José Saramago va néixer a Portugal el 16 de novembre del 1922 i va morir a Lanzarote el 18 de juny del 2010. El 1998 va rebre el Nobel de literatura. Al cap de dos anys va emprendre una gira a gran escala per presentar *La caverna*, una recreació novel·lada del mite de Plató a partir de la història d'una família de terrissaires que és engolida per un centre comercial. La novel·la tancava una trilogia sobre la deshumanització formada també per *Assaig sobre la ceguesa* i *Tots els noms*.

El gener del 2001 vaig tenir la sort immensa de poder mantenir una conversa llarga i tranquil·la - aquesta - amb el premi Nobel, en una terrassa del passeig de Gràcia de Barcelona. Ell, jo i la meua admiració infinita. Les seves paraules sonen avui tan lúcides com sempre. Més necessàries que mai.

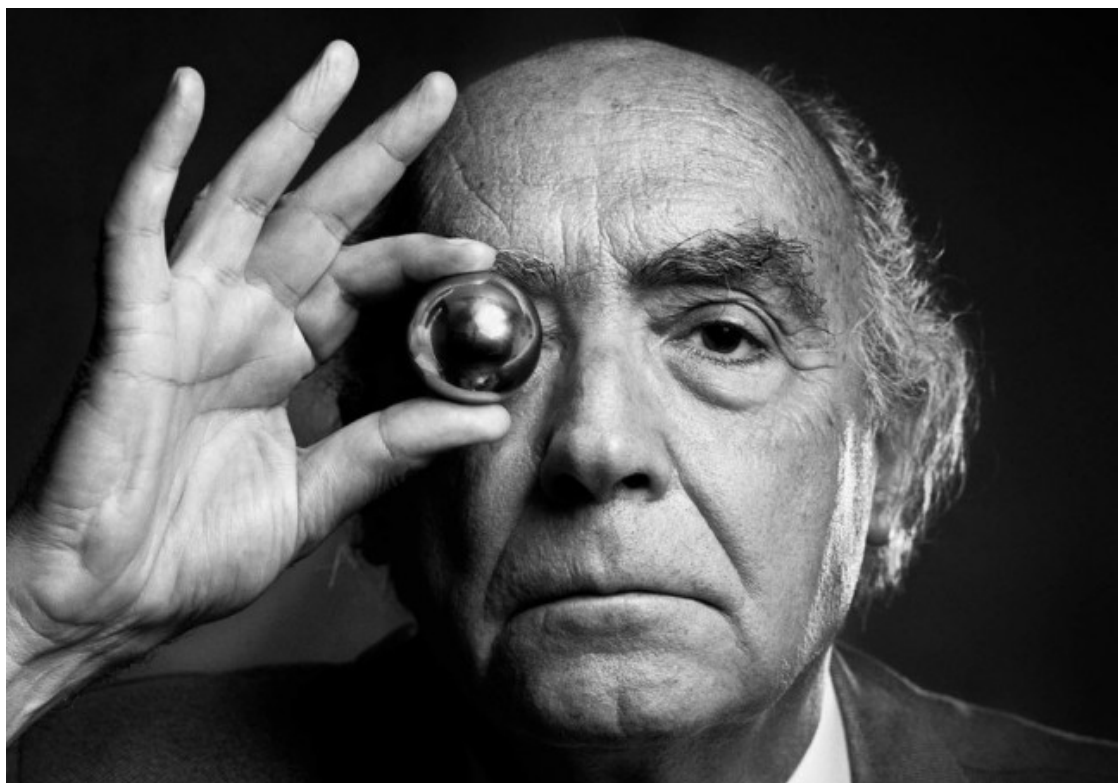

Foto: Casamundi Cultura

El Nobel li ha servit com a altaveu per ser escoltat? Abans de rebre'l, assegurava que

aquest premi no canviava res, a banda del compte bancari del guanyador.

El Nobel amplifica les meves paraules, però jo ja parlava abans. D'ençà que soc conscient de la meva responsabilitat pública, he intentat exercir-la. Abans que escriptor soc ciutadà, i m'expresso com a ciutadà. Si fos un metge i hagués de parlar de medicina, tindria dues opcions: parlar dels meus malalts i de la meua competència científica per curar-los, o parlar dels problemes mundials relacionats amb les malalties. Com a escriptor, podria parlar només de la meua obra, però prefereixo anar més enllà.

Aquesta gira la fa per interessos editorials, o sigui, comercials. L'economia determina fins i tot l'agenda d'un escriptor crític amb el poder econòmic com vostè. És impossible viure'n al marge?

Només podem viure a dins del sistema o no tan a dins. Els marginats també viuen dins del sistema, formen part de les conseqüències negatives del sistema. L'única possibilitat per escapar del sistema seria anar-se'n a viure a una illa deserta, si és que encara en queden. Tampoc soc el primer escriptor que emprèn una gira de promoció, ho fan cada dia molts autors d'arreu del món. En el meu cas, estic visitant tants països forçat per les circumstàncies: hi havia molta expectació pel fet de ser la meua primera novel·la després del Nobel. Compleixo les obligacions contretes amb l'editorial, però no em limito a promocionar la novel·la. Si haig de parlar durant una hora, parlo deu minuts sobre la novel·la i dedico la resta del temps a parlar de l'economia mundial, la política mundial i la injustícia social. Ningú pot dir que soc un autor interessat únicament en el meu llibre. M'interessa que els meus llibres es venguin, perquè visc del que escric, però aquesta no és l'única preocupació que tinc.

La globalització és una nova forma de totalitarisme més subtil i, justament per això, més perillosa?

No té res de subtil. El capitalisme autoritari no actua amb cap subtileza. El centre comercial és la nova catedral de la societat actual. Si no es tanca la gent a la presó ni es censuren els mitjans de comunicació és perquè ja no és necessari. Però són molt pocs els que decideixen aturar-se a pensar què està passant. Ens porten cap a no sabem on per un camí que no sabem quin és.

Què guanyem a canvi de deixar-nos portar sense demanar explicacions?

A una part dels habitants dels països desenvolupats (no pas als sis mil milions d'habitants del planeta) ens han promès la felicitat a la terra, una felicitat que es pot comprar. El malbaratament de recursos i la producció de béns totalment inútils han creat la il·lusió de prosperitat. Nosaltres som una minoria. A la resta, aquesta suposada felicitat no els arriba, i potser no els arribarà mai. Tenim el nivell de vida que tenim a costa d'una majoria de persones que viuen sota mínims.

L'obrador de Cipriano Algor simbolitza tot allò que es perd. Què estem perdent, a part d'oficis tradicionals com el de terrissaire?

Hem perdut la capacitat de reaccionar, la capacitat de contestació, la idea que podem ser agents del canvi. El poder real el tenen les multinacionals, el poder polític no és més que un intermediari entre el poder econòmic i el consumidor, i ho hem acceptat com una cosa que és així perquè havia de ser així. Ens sembla que no té sentit plantejar possibilitats de vida diferents, perquè som conscients que el canvi no és a les nostres mans. Podem treure un govern i ficar-ne un altre, ja sigui a través d'eleccions o d'una revolució, però tenim clar que les multinacionals no es poden abatre. No podem fer una revolució contra la Coca-cola. El poder econòmic és un poder mundial que no podem abastar, ni enderrocar, ni substituir. El problema és que ja no hi ha idees que mobilitzin la gent.

El gran fracàs de la humanitat és que el progrés científic no hagi anat acompanyat d'un progrés moral?

El progrés científic no ha anat mai acompanyat d'un progrés moral. A més, ara la paraula progrés s'utilitza molt poc, s'ha substituït per desenvolupament. Les substitucions de paraules mai són innocents. El progrés comportava un avenç cap a un món més humà, teníem la il·lusió que podríem progressar moralment. Ara ja no la tenim. I no parlo de moralisme ni de puritanisme. Defenso una ètica de la responsabilitat personal i col·lectiva.

El discurs ètic és molt present a les seves novel·les. ¿Concep la literatura com un instrument per donar lliçons ètiques?

No, no. És una ingenuïtat pensar que la literatura serveix per canviar el món. No ha passat mai. Si Dostoievski no hagués existit, el món seria tal com és. La literatura i l'art en general tenen una influència relativa. Influeixen en allò que transporta el riu però no determinen el camí per on passa el riu.

Utilitza la novel·la com a excusa per anar inserint els seus comentaris, reflexions i opinions. En el fons, la història que explica és el menys important?

Intento que la història sigui important en ella mateixa. Però no puc ni vull evitar la meua pròpia presència dins del que estic narrant. No transcripc coses de la meua vida, no faig literatura autobiogràfica, sinó que explico la meua visió del món. Ara bé, tampoc crec que els meus personatges siguin una mena d'autòmats al servei de la meua necessitat d'expressar el que penso.

Sigui com sigui, la veu del narrador té molt pes en els seus llibres. Un narrador que, per cert, no es distancia gens de vostè mateix. Narrador i autor són una mateixa cosa?

El narrador no existeix, només hi ha l'autor. I jo com a autor tinc una presència molt forta dins de les meves novel·les. La meua forma de narrar obre la porta a la possibilitat que l'autor prengui la paraula. Es produeix un desplaçament de perspectiva i el lector entén que aquell comentari el fa directament José Saramago. El narrador és un invent acadèmic, se'l devia inventar una universitat i després totes les altres s'hi van apuntar. Hem de tornar a pensar en l'autor. On és el narrador en una obra de teatre? On és el narrador a *Las Meninas* de Velázquez? Per què no assumim d'una vegada la presència d'un autor que aboca la seva experiència vital a l'obra que fa? Ara sembla que es torna a reivindicar la importància de la figura de l'autor. Tant de bo.

Diu que *La caverna* forma una trilogia involuntària amb *Assaig sobre la ceguesa* i *Tots els noms*. Per què insisteix en el fet que és involuntària?

No és una insistència meua sinó vostra, dels periodistes. Quan vaig escriure *Assaig sobre la ceguesa* no pensava en cap trilogia; quan vaig publicar *Tots els noms*, tampoc. Quan vaig tenir la idea de *La caverna* em vaig adonar que hi havia una unitat d'intenció entre els tres llibres: d'alguna manera constituïen una trilogia, sí, però involuntària, perquè no m'havia proposat fer-la.

Quan encara no havia començat a escriure *La caverna* ja tenia clar que es titularia així. Sempre bateja les seves novel·les abans d'escriure-les?

Moltes vegades la idea d'una novel·la se m'apareix amb el títol inclòs. No va ser el cas d'*Assaig sobre la ceguesa* (tot i que no vaig trigar gaire a trobar-ne el títol), però sí de *L'any de la mort de Ricardo Reis*: la idea proposava ja el títol, la idea era el títol. Normalment, les primeres paraules que escric a l'hora de començar una novel·la són les del títol. Després només em falta escriure la novel·la.

Ser escriptor és un ofici com ser terrisser?

Escriure una novel·la ve a ser com fer una cadira. Una cadira té quatre potes que s'han de

mantenir fermes. Una novel·la ha de ser sòlida, ben estructurada, tot ha d'encaixar en tot. La feina literària és bastant artesana. Les paraules del diccionari són una argila a la qual cal donar forma. La forma ve definida per les paraules que coneixem, i a partir d'aquí podem crear un càntir que és la ficció.

Seguint amb l'analogia, ¿els escriptors han de patir pel dia que els diguin, com a Cipriano Algor, que no segueixin fabricant novel·les perquè han deixat d'interessar i ja no les compra ningú?

Pot passar, però no passarà demà. Els novel·listes, fins i tot els més joves, poden estar tranquils. Encara queda novel·la per a estona.

Vostè és un pessimista, un optimista ben informat o simplement una persona realista?

Soc una persona que sobretot es preocupa pels fets. Els fets no són pessimistes ni optimistes, són els que són. El debat etern sobre si som optimistes o pessimistes no porta enlloc i és una pèrdua de temps. Enfrontem-nos als fets i deixem de creure que una ampolla pot estar mig buida o mig plena segons com es miri. Això em sembla un tema de debat tan profund com quants àngels caben en el cap d'una agulla.

Escriu per ser estimat?

Durant una època vaig dir que escrivia per ser estimat, de la mateixa manera que tots vivim per ser estimats. Després vaig començar a dir que escrivia per no morir, però això és una bestiesa, perquè tot s'acaba i la posteritat, també. Ara em limito a dir que escric per comprendre.

Per comprendre què?

El món.

I la condició humana?

No sé què és la condició humana. Només em preocupa la condició dels humans, més ben dit, les condicions en què viuen els humans.

Vostè viu a Lanzarote, parla espanyol i la traductora de la novel·la a l'espanyol és la seva dona, la sevillana Pilar del Río. Suposo que, per tot plegat, pot respondre més de la fidelitat d'aquesta traducció que de qualsevol altra.

La traducció feta per la meva dona la sento com una mena de reflex del text original, no tant com una traducció. Això passa en part per la proximitat entre els dos idiomes però sobretot per la proximitat que hi ha entre l'autor i la traductora. És com si el text portuguès passés de forma natural a ser un text espanyol. És una traducció molt ben feta. No he volgut ni he pogut imposar criteris meus, sobre la traducció mana la traductora.

Quan i per què va decidir prescindir dels guionets i els punts i a part en els diàlegs?

Ho vaig començar a fer a la novel·la *Levantado del suelo*, publicada el 1980. En aquella obra parlava de camperols del sud de Portugal i volia transcriure la comunicació oral entre ells. En un moment determinat de la novel·la, sense decidir-ho, la força de la narració em va obligar a prescindir dels guionets i a reproduir el discurs oral tal qual, tot seguit. La presència de l'oralitat em va dur a eliminar els signes de puntuació. Però aquest recurs no és del tot original, ja ho havia fet gent abans, jo no he inventat res.

A les seves novel·les, els personatges femenins són els més forts. Però vostè ha declarat que aquestes dones no existeixen a la vida real, que són invencions literàries.

Les dones de les meves novel·les no existeixen, o almenys jo no les he trobat. Són dones com a mi m'agradaria que fossin les dones. Quan vaig trobar una dona que s'acostava molt i molt a les dones ideals de les meves novel·les, m'hi vaig casar.

Va estar vint anys sense escriure, i ja de gran es va destapar com un narrador brillant. La seva trajectòria dona la raó als que diuen que, per escriure, abans s'ha d'haver viscut.

No hi ha normes que serveixin per a tothom. Ara dic que durant vint anys no vaig escriure perquè em vaig adonar que no tenia res a dir, però això ho dic ara: als vint-i-pocs anys no hauria subscrit aquesta afirmació. Entre el 66 i el 75 vaig escriure uns quants llibres que no estan malament però no són com els que vaig fer després. El que va determinar la meua carrera literària va ser que, quan es va acabar la revolució, em van cessar de la meua feina com a director d'un diari. En aquell moment vaig decidir que no buscaria més feina i em dedicaria a escriure. Probablement no seria l'escriptor que soc si la revolució hagués continuat.

A les seves novel·les, l'amor sempre és possible. L'amor està per sobre de tot?

És un dels motors que ens mou. Però també hi ha persones que es mouen per ambició o pel desig de triomfar. L'amor s'ha de viure plenament, i de vegades pensem que el coneixem però resulta que allò que coneixíem només era un graó que ens conduïa cap al veritable amor.

Per triomfar en aquest món s'ha de matar la pròpia consciència?

Potser no cal matar-la, però com a mínim s'ha d'adormir amb anestèsia general.

Té sentit, en aquest món globalitzat, ser nacionalista?

El nacionalisme és un sentiment de pertinença a alguna cosa. Té moltíssimes formes d'expressió. Ser del Barça és una forma de nacionalisme, que s'oposa a una altra forma de nacionalisme: ser del Reial Madrid. Estem assistint a dos fenòmens aparentment contradictoris: la globalització i la fragmentació. Amb independència de la legitimitat de les reivindicacions nacionalistes, hauríem de recordar que la divisió facilita les coses als poderosos. És molt més fàcil imposar un domini sobre un territori fragmentat que sobre un de cohesionat. En el cas espanyol, hi ha un poder central que condiciona i limita les autonomies, i una exigència de més autonomia per part de pobles com ara el català, el basc i el gallec. Caldria trobar el punt d'equilibri òptim, si existeix, entre la justa reivindicació d'una personalitat pròpia i la necessitat de mantenir-se cohesionats

Com veu la llengua catalana?

Em fa l'efecte que està més viva ara que fa deu anys. En un futur on ni jo ni vostè no hi serem, no sabem què passarà. Si arriba un dia que el català ja no és necessari socialment, s'acabarà. La societat crea les formes de satisfer les pròpies necessitats, i quan una cosa ja no interessa, s'acaba. És un procés lògic i natural.